

הרב עזריאל אריאל

האמנם נוסיף למכור?

לקראת כל שנת שמיטה מתחדש הפולמוס אודות היתר המכירה. נראה שהשמיטה בעשור השביעי של מדינת ישראל מעלה שאלות חדשות והרהורים חדשים: לא על הביסוס ההלכתי של היתר המכירה, שדומה שכבר התברר כדבעי, אלא על מה שמתחייב מתוך שינויים רבים שחלו במציאות.

א. המצב בעבר

בזמן שבו הונהג היתר המכירה, החל משנת השמיטה תרמ"ט, היה ברור שהמשמעות של שביתה מלאה של עבודות החקלאיות בשנת השמיטה היא סכנה קיומית ליישוב בארץ. לא היה שום בסיס כלכלי אחר לקיומן של המושבות הצעירות בארץ מלבד החקלאות. מרן הרב קוק זצ"ל כתב בסוף המבוא ל'שבת הארץ':¹

ומה שהמצב גורם ומכריח להקל ולהפקיע, אשר אי לאו הכי תתבטל או אפילו תתעכב התרחבות יישוב ארצנו הקדושה; חלילה לומר לבחור בזה במידת חסידות להחמיר, במקום שיש פנים להקל בפרטי המצוות, ולגרום על ידי חומרא זו קולא נוראה של ביטול ופחת ממצוות ישיבת ארץ ישראל, השקולה כנגד כל המצוות.

ומתוך כך מסיק מרן הרב זצ"ל שההיתר הוא: "דווקא במקום הדחק, ובמה שנוגע לעיקר קיום היישוב". ואכן כך היה המצב בתקופה שלפני קום המדינה. לאחר קום המדינה, נעשה היתר המכירה הכרח גדול בהרבה. לא רק קיומו של יישוב אחד עמד על כף המאזניים, וודאי שלא רק פרנסתו של החקלאי הבודד; אלא קיומה הכלכלי של המדינה כולה. בתקופת הצנע, כאשר היה חסר במדינה לחם לאכול ובגד ללבוש, ועיקרו של היצוא התבסס על תוצרת

1. מבוא לשבת הארץ, פט"ו (עמ' 175).

חקלאית – הפכה שאלת השמיטה לשאלה קיומית ברמה הלאומית. גם בעשור השני לקיומה של המדינה, על אף שהמצב הכלכלי השתפר, עדיין היה זה עניין קיומי. היצוא החקלאי היה אז כשליש מסך כל היצוא של המדינה. ובלי זה, מאין ניתן יהיה לקנות נשק לצבא ההגנה לישראל, בלי להיות תלויים יותר מדי בנדבותיהם של הגויים אשר מעבר לים, שכרוכים בתלות מדינית ובטחונית? כיצד אפשר היה להתכונן כראוי למלחמת הישע של ששת הימים ולצאת אליה גם נגד כל העולם, ללא מידה סבירה של עצמאות כלכלית? על כן לא היה ספק בנחיצותו של היתר המכירה, כדי לאפשר את המשך הפעילות החקלאית גם בשנת השמיטה ובשנים שלאחריה.

ב. המצב הכלכלי כיום

מאז תום העשור השני לקיומה של המדינה, חלפו עוד ארבעה עשורים. מבנהו של המשק הישראלי השתנה לבלי-היכר. אמנם היקף השטחים המעובדים הלך ועלה כל הזמן; אמנם כמות היבולים השנתית הלכה ועלתה בקצב מהיר; אמנם היצוא החקלאי הלך וגבר, הן בכמות והן במחירים; אבל משקלה הכולל של החקלאות בכלכלת המדינה – פוחת והולך בקצב מהיר. אם לפני ארבעים וחמש שנה, עמד היצוא החקלאי על 30% מסך כל היצוא, ואך לפני שני עשורים עמד היצוא החקלאי על 10% מסך כל היצוא, הרי שכיום הוא עומד על 2.5%, ומשקלו הולך ויורד. אם לפני עשרים שנים היווה החקלאות כ-5% מן התל"ג של המדינה, הרי שהיום היא עומדת על 2% בלבד. אם לפני עשרים שנים עמד מספר המועסקים בחקלאות על 7% מהאוכלוסייה במדינה, הרי שהיום הוא עומד על 2.2% בלבד. רוב המועסקים כיום בחקלאות הם עובדים זרים. ומכאן שהגברת הייצור החקלאי לא תסייע רבות בפתרון בעיות התעסוקה של מדינת ישראל, אלא תפתור את בעיות האבטלה בתאיילנד.

מספרים אלו, המדברים על 2% מן התל"ג ו-2.5% מן היצוא, אינם כוללים רק את התחומים שאסורים בשמיטה. הם כוללים גם ענפים ומגזרים שאין להם קשר לשמיטה, כמו גידול בעלי חיים, וחקלאים במגזר הערבי. כמו כן הם כוללים גידולים שניתן לגדל אותם בשנת השמיטה בלי להזדקק לפתרונות דחוקים, כגון גידול במצע מנותק. אמנם יש גידולים שאין דרך לגדל אותם בשנת השמיטה, אבל השבתת הענף לשנה אחת לא תחייב השבתה שלו לשנים הבאות. מכל זה עולה שהמשמעות הכלכלית של השביתה בשמיטה אינה כה קשה מבחינה קיומית, כפי שהיה בעבר.

יתירה מזאת, גם אם תהיה פגיעה בחקלאות כתוצאה מן השביתה בשמיטה, אין פירושו של דבר שכל מי שיעזוב את החקלאות יהפוך למובטל במשך כל ימי חייו. ישנם ענפים אחרים במשק הישראלי המשוועים לעוד בעלי יוזמה ולידיים עובדות, כאשר הערך המוסף שלהם לכלכלת המדינה עולה בהרבה על החקלאות.

ג. מדיניות הממשלה

מן השיקולים הללו ישנה גישה הגורסת כי תם עידן החקלאות במדינת ישראל. הרי יותר משתלם להשקיע בהיי-טק, להרוויח הרבה, ובכסף הזה לקנות תוצרת חקלאית ממדינות אחרות במחיר הרבה יותר זול ממדינות אחרות. מחיר העגבניות מירדן, המלפפונים מהמשולש, התמרים מיריחו, פירות ההדר ממרוקו, פירות הקיץ מרומניה, החצילים מסוריה, תפוחי האדמה מרוסיה, והחיטה מקנדה – זולים בהרבה ממה שאנו מגדלים בארץ, תוך התמודדות עם שנות בצורת תכופות, מצוקת מים, אסונות טבע וקשיים אחרים. ואכן כך כותב הנשיא לשעבר מר שמעון פרס בספרו על המזרח התיכון החדש.

במצב שבו המדינה עצמה נוקטת מדיניות המכריזה על כך שאינה רואה בחקלאות ערך לקיומה, מדוע עלינו לוותר על שמירה מלאה של השמיטה, כדי לקיים חקלאות שכבר אינה כה נחוצה לקיומה של המדינה?

ד. החקלאות כערך

החקלאות היהודית בארץ ישראל הגיעה לרגע של אמת. אם נביט בה דרך 'החור של הגרוש', יש בהחלט תחומים רווחיים יותר. מבחינה כלכלית גרידא, ייתכן שכדאי לוותר בהדרגה על ענפים רבים, ולהעבירם לארצות חוץ, כאשר החקלאים יוסבו למקצועות כדאיים יותר. אלא שכאן אנו מגיעים אל שאלת השאלות: לשם מה יש צורך בחקלאות? האם החקלאות היא רק ענף הכנסה? האם העץ הניטע באדמה הוא רק 'מכונה להדפסת כסף'? האם הציונות היא רק מציאת מקורות פרנסה לכמה יהודים? האם אין שום ערך לאחיזה באדמה ולתקיעת שורשים עמוקים בתוכה? האם לאחר יותר ממאה שנות ציונות ומאה ועשרים שנות התיישבות, יתברר שהחלום הציוני לא היה אלא להעביר את האחיזה בקרקע אל השכנים מסביב, כאשר עם ישראל יתרכז בכמה גורדי שחקים המנותקים מן הקרקע?

יתירה מזאת, האם ישנה מדינה אחת בעולם המתייחסת בצורה כה מזלזלת אל החקלאות? במדינות רבות באירופה, החקלאות מסובסדת ב-30%. ישנן מדינות בהן היא מסובסדת ב-60%, ואין מדובר במדינות נחשלות. מדוע כאן, במדינת ישראל, לא מבינים מה שמבין כל גוי באירופה, שעבודת אדמה זה משהו שהוא יותר מסתם ענף כלכלי? מדוע כל העמים האחרים מבינים מהי אחיזה של עם ואדם באדמתו, ודווקא עם ישראל – שעליו נאמר "רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה" – אינו מבין? האם לא עלינו זועק ישעיהו: "ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו, ישראל לא ידע עמי לא התבונן"!

לא, לא נוכל לתת את ידינו למהלך "פוסט ציוני" זה. לא נרצה לסייע למה שמאיים לנתק את שורשיו של עם ישראל השב לארצו. אולם, גם אם נחליט להמשיך ולהשתמש ב"היתר המכירה", האם אין זה דומה לאותו יהודי שנדרש להשליך את חפציו מן הספינה המאיימת לטבוע, ולא מצא לנכון להשליך אלא את התפילין?

שינוי המדיניות הממשלתית ביחס לחקלאות מביא לידי ביטוי נוסף את המשבר הערכי שבו שרויה הציונות. הניסיון להפוך את עם ישראל מחבורת נוודים לעם מושרש בארצו, דומה שהצמיח בסופו של דבר תהליך הפוך. ניניהם של מייבשי הביצות הופכים את נחלת אבותיהם לנדל"ן, ואדמות נהלל ותל-עדשים עוברות לאט ובהתמדה לשכנים מתמרה ומדבורייה. התברר שלא ניתן לבסס את הקשר שבין עם ישראל לנחלת אבותיו על בסיס טבעי, ככל העמים. כל עם נקשר אל ארצו על ידי בנין ונטיעה, ואף על ידי חשיפה ושימור של מה שהותירו הדורות הקודמים. אצל עם ישראל לא יכול להיווצר קשר דומה, לקנות את הארץ על ידי בנין ונטיעה, היסטוריה וארכיאולוגיה. הארץ אינה שלנו, אלא של הקב"ה. ואין אנו אלא גרים ותושבים על אדמת קדשו. רק כשלונו של הניסיון ליצור קשר טבעי ככל העמים בין העם לבין הארץ, יכול להסביר תופעות ייחודיות בעוצמתן כמו הירידה מן הארץ, ונכונות למסור חלקים גדולים ומרכזיים ממנה לידי זרים תמורת פיסת נייר. את הקשר לארץ לא ניתן לבסס על שום יסוד אחר, מלבד הציווי הא-להי המלווה אותנו מאז ימיו של אברהם אבינו: "לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל הארץ אשר אראך. ואעשך לגוי גדול... והיה ברכה". האם באמת נכון יהיה לעשות עוד נסיונות להפיח רוח חיים בציונות ה"טבעית", ההולכת ומכלה את עצמה במו ידיה, במקום לחזור לשרשיה המקוריים והאמיתיים של הציונות, שאין מטרתה אלא תחיית האומה בתורתה על אדמת הקודש?

הקשר הייחודי הזה, שבין עם הקודש לארץ הקודש, בא לידי ביטוי מעשי במצוות התלויות בארץ. בלעדיהן, הדיבורים על קדושת הארץ אינם אלא סיסמאות נבובות ודיבורי סרק. ובראשן מצוות השמיטה, המדגישה יותר מכול את בעלותו של הקב"ה על האדמה, ואת זה שאין אנו אלא אורחים או שליחים שלו.

ה. היתר המכירה בעשור השביעי

כאן מגיעים אנו אל רגע האמת. פוחת והולך כוחו של השיקול הקיומי לבסס עליו את היתר המכירה. השיקול להיכנס למהלכים דחוקים מבחינה הלכתית כדי להפקיע את מצוות השמיטה ולקיים את החקלאות כבר אינו שיקול קיומי אלא שיקול ערכי. החקלאות היהודית בארץ היא ערך, ויש להשקיע מאמץ גדול כדי לשמור על קיומו. אבל אם השיקול הוא ערכי, כיצד ניתן לפגוע באותם ערכים שהחקלאות נועדה לבטא, כדי לאפשר את קיומה של אותה חקלאות שנועדה לממש את הערכים הללו? אולי ההפך הוא הנכון. אם אנו רוצים לבסס באמת את קיומה של החקלאות הישראלית, כמי שנושאת ערכים נעלים ומעמיקה את שורשיו של עם ישראל בארצו, עליה לבטא בצורה הגלויה ביותר את אותם ערכים. ואיך אפשר לפגוע בערכים אלו כדי לקיים את אותה חקלאות?

שאלה קשה זו, לא בקלות תמצא את פתרונה. לא כל אחד יכול להכריע בשאלה לאומית זו. אמנם כל רב במקומו יוכל לתת הנחיה אישית לחקלאי בודד או ליישוב שלם, על פי שיקולים של שעת דחק מקומית; אבל אין בכוחו להשיב על השאלה ברמה הלאומית. אחריות גדולה מאוד רובצת על כתפיה של הרבנות הראשית לישראל, המופקדת על קיומה של תורה בחייה הציבוריים של המדינה, בבואה לקבוע את עמדתה בשאלת השמיטה.